

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО І СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Охріменко Зорина - кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії виховання готовності до ринку праці, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ

Ohrimenko Zorina, PhD in Pedagogy, head of the laboratory for education of readiness for the labor market Institute of Problems on Education of the of the NAES of Ukraine

Базуючись на теоретико-методологічних положеннях та вікових аспектах профільного і професійного самовизначення, автор обґрунтовує важливість розробки і впровадження інноваційних стратегій, як складових профорієнтаційних технологій. В статті наведено результати емпіричних досліджень особливостей професійного самовизначення сучасних старшокласників. Надано приклад профорієнтаційної стратегії, спрямованої на узгодження суперечностей у процесі професійного самовизначення.

Ключові слова: профорієнтаційна технологія, стратегія, професійне самовизначення, старшокласник.

Based on theoretical and methodological provisions and age-related aspects of profile and professional self-determination, the author substantiates the importance of developing and implementing innovative strategies as a component of vocational guidance technologies. The article presents the results of empirical studies of the features of professional self-determination of modern high school students. An example of a career guidance strategy aimed at reconciling contradictions in the process of professional self-determination is given.

Key words: vocational technology, strategy, professional self-determination, high school senior.

Постановка проблеми

Центральним завданням сучасної школи є підготовка учня до максимального розкриття свого потенціалу в провідних сферах життя людини, в тому числі, професійній. Ефективність професійної самореалізації підростаючої молоді покликана забезпечити система шкільної професійної орієнтації. Однак, аналіз становлення і розвитку вітчизняної професійної орієнтації, дозволяє стверджувати, що її активний розвиток відбувається тоді, коли їй відводиться значна роль у державній політиці. На жаль, за останні роки профорієнтація, як цілісна система частково зникла зі змісту освітнього процесу ЗЗСО.

Проте, входження України у світовий простір передбачає розробку та впровадження якісно нових профорієнтаційних технологій та стратегій, які

повинні спиратися на вже накопичений величезний здобуток вітчизняної системи профорієнтації, і водночас бути інноваційними. Актуалізується зазначене реформуванням української освіти, яке передбачає повну модернізацію школи і, зокрема, виокремленням старшої профільної школи, як окремої мережі, в якій учень, по суті самостійно будує свою освітню і професійну траєкторію.

Аналіз останніх досліджень

В контексті теми нашого дослідження, важливими для нас є праці українських науковців з проблем: професійного самовизначення учнів (Г. Балл, І. Бех, Г. Костюк, Є. Павлютенко, Н. Побірченко, В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин, та інші); готовності до профільного самовизначення (Д. Закатнов, Л. Гуцан, О. Морін, А. Самодрін, М. Піддячий та ін.); інновацій у системі професійної орієнтації (О. Вітковська, Ж. Вірна, О. Ігнатович, А. Шевенко та ін.)

Мета статті

Мета статті: базуючись на теоретико-методологічних положеннях професійного самовизначення, обґрунтувати важливість розробки і впровадження інноваційних стратегій у профільному і професійному самовизначенні учнів.

Виклад основного матеріалу

Сучасна профорієнтація – комплекс науково-обґрунтованих форм, методів та засобів допомоги особистості щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування на основі врахування її індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, можливостей та потреб ринку праці в кадрах. Профорієнтаційна робота в ЗЗСО є складовою частиною цілісної системи навчально-виховної роботи, метою якої є: формування в особистості здатності вибрати певний тип професійної діяльності, що оптимально відповідає її індивідуально-психологічним особливостям, можливостям, інтересам та потребам ринку праці у кадрах; сприяння специфічними методами посиленню конкурентноспроможності працівника на ринку праці та досягнення ефективної зайнятості населення. Завдання професійної орієнтації полягають у тому, щоб кожен учень засвоїв у школі універсальні способи діяльності, розвинув свої людські ресурси, міг відповісти собі на просте і закономірне запитання, де і як він може продовжити цей розвиток, включаючи й підготовку в професійних навчальних закладах; де і як він потім зможе конвертувати, капіталізувати набуті знання, свої ресурси. Він повинен зрозуміти, що професійна підготовка потрібна йому як засіб професійної самореалізації.

Цілісна система професійної орієнтації будується за відповідними принципами. До загальних принципів профорієнтації відносяться: принцип свідомості при виборі професії (виражається у прагненні задовольнити не тільки свої особисті потреби, інтереси, але й держави); принцип активності (активність особистості у професійному самовизначенні); принцип розвитку (спрямованість особистості на професійний розвиток) [5; 6; 10].

Профорієнтація визначає об'єктивну сторону взаємодії людини і суспільства, професійне самовизначення – суб'єктивну сторону цієї взаємодії. На сучасному етапі розвитку професійної орієнтації накопичено багато теоретичних та емпіричних знань, що розкривають різні аспекти професійного самовизначення. У словниках професійне самовизначення розкривається через усвідомлення особистістю себе, як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з вимогами професій, усвідомлення своєї ролі в даній системі соціальних відносин і своєї відповідальності за реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети [7, с. 109].

Зазначене вище дає змогу констатувати, що професійне самовизначення є об'єктивно детермінованим процесом, але його перебіг і результат залежить від включення рефлексивних механізмів усвідомлення себе, знання вимог професій та вміння узгоджувати власні індивідуальні особливості з вимогами бажаної професії, що викликає у старшокласника ціннісні переживання і спонукає до самозмін.

Більшість дослідників (І. Кон, М. Папуча, В. Рибалка, В. Синявський, П. Шавир, Б. Федоришин та ін.) наголошують, що процес розвитку особистості в юнацькому віці обумовлений потребою в професійному самовизначенні, яка детермінована внутрішніми психологічними чинниками, що спрямовані на вирішення особистісних суперечностей суб'єкта професійного вибору та вимог обраної професії. Розвиток особистості в юнацькому віці, зазначає І. Бех, супроводжується гострими суперечностями, що проявляються при усвідомленні старшокласниками своїх особистісних якостей [1], та має вигляд саморуху, що виникають в діяльності і зумовлюють перехід на більш високий рівень життя. Враховуючи власні уявлення, погляди, переконання, старшокласник починає діяти відповідно з поставленими цілями і свідомо прийнятими рішеннями. Він стає людиною яка часто створює своє середовище і спрямована на її активне перетворення. Система потреб старшокласника упорядковується, інтегрується формуючимся світоглядом. Вимоги юнака до себе, підтримані його поглядами і переконаннями стають більш стійкими і дієвими. Під впливом світогляду виникає достатньо стійка ієрархічна структура мотиваційної сфери старшокласника, в якій визначальними є мотиви пов'язані з його поглядами і

переконаваннями. У юнацькому віці з'являється особистісне новоутворення – здатність свідомо ставити цілі, пов'язані з майбутнім життям і діяльністю та досягати ці цілі.

Таким чином, найбільш значущою потребою в юнацькому віці є потреба професійного та особистісного самовизначення, яка обумовлює активізацію самосвідомості юнака, визначає її змістовну характеристику та стає головною рушійною силою подальшого розвитку. Процес професійного самовизначення потребує від юнака максимального напруження сил, вияву самоактивності, самостійності та відповідальності, отже максимального напруження сил.

Слід підкреслити, що професійне самовизначення характеризується як особистісне новоутворення, що виникає у старшому шкільному віці. Однак, профілізація старшої школи, яка буде носити не формальний, а обов'язковий характер, вимагатиме від учнів 8-9 класів усвідомленого профільного самовизначення, а отже, обґрунтованого вибору профілю навчання.

Складність та багатоаспектність професійного самовизначення дозволяє вивчати його окремі аспекти, і, відповідно впливати на них. Змістовий бік професійного самовизначення був окреслений ще у 1908 р. одним із засновників профорієнтації Ф. Парсонсом, який сформулював три основні фактори вибору професії: майбутньому працівнику необхідне якісне розуміння самого себе, своїх здібностей, умінь, інтересів, можливостей, обмежень і їх причин; знання вимог та умов досягнення успіху, переваг і недоліків у різних напрямках роботи; правильне, обґрунтоване співставлення двох перших положень [6]. Дещо пізніше, В. Сафін у самовизначенні виділяє систему суб'єктних якостей особистості (хочу, можу, маю) та смислові утворення (треба, повинен, буду). Критерієм самовизначення автор називає вміння співставляти свої цілі, можливості і бажання з вимогами суспільства [9].

У стратегії цілісного розвитку особистості, В. Радул, зазначає, що в кожний із моментів життєздійснення особистість постає в одній із модальностей своєї цілісності: «хочу» – «можу» – «вмію» – «повинна» – «досягаю» – «роблю». Модальність «хочу» відбиває матеріальні та моральні потреби особистості, внутрішню мотивацію людини і є рушійною силою усіх сфер людської діяльності. Модальність «можу» показує особистісно-професійний потенціал людини, який визначається як функція кількох змінних: індивідуального досвіду та рівня готовності до його практичної реалізації, рівня навчання, реального віку й потенціалу кар'єрного зростання. Модальність «вмію» відображає рівень компетентності та раціональний досвід людини як сукупність прийомів, навичок, методик, способів, технологій здійснення конкретної діяльності. Модальність «повинна» виражає прийняття людиною соціальних вимог, включеність в соціальну взаємодію та відповідальність за своє життєздійснення

не тільки перед собою, а й перед іншими. Модальність «досягаю» відбиває процес цілеутворення як формування цілей та цілепокладання як їх вибору. Модальність «роблю» показує процес реалізації всіх модальностей у реальних вчинках. Крім цих модальностей, є ще модальність «знаю», яка характеризує розумовий потенціал людини у вигляді накопичених гіпотез, моделей, схем, теорій, методів, відчуттів, уявлень, діяльності, цю модальність треба розглядати як додаткову до кожної з перелічених вище. Відповідно, зазначає учений, здійснюючи вибір між репродуктивними способами розвитку, людина якісно перетворює себе, долає психологічні бар'єри, переосмислює життєві очікування, шукає можливість для розвитку акмеологічно значущих якостей, виробляє власну траєкторію саморозвитку [8].

Таким чином, розв'язання суперечностей між «хочу» – «можу», «хочу» – «повинен», «хочу» – «вмію» – «роблю» тощо дасть змогу, шляхом узгодження зазначених суперечностей їх розв'язати шляхом активізації самопізнання, самооцінки та прагнення до самовдосконалення.

На нашу думку, процес узгодження у професійному самовизначенні потребує особливої уваги з боку фахівців з профорієнтації. Адже, узгодженість, на думку О. Вітківської, є основою адаптаційних процесів на різних етапах професійного самовизначення і професійної самореалізації особистості [3, с. 59]. Підтвердженням зазначеному є результати отримані нами на констатувальному етапі емпіричного дослідження особливостей професійного самовизначення сучасних старшокласників. Із 174 учнів 10-х класів лише 13% знають професійно важливі якості необхідні у бажаній професії та власні індивідуальні якості, що виявляються у діяльності, побуті тощо. У них простежується узгодженість між «Я ідеальне» та «Я реальне». Учні вміють враховувати зовнішні і внутрішні перешкоди у досягненні професійної мети, а також здійснювали корекцію намічених професійних планів у зв'язку з новою інформацією. Натомість, 60% опитаних поверхово знають професійно важливі якості майбутньої професії та власні індивідуальні якості, що виявляються у діяльності учня, побуті тощо. У них «Я ідеальне» та «Я реальне» не узгоджені. Учні не вміють враховувати зовнішні і внутрішні перешкоди у досягненні професійної мети, а також не здійснювали корекцію намічених професійних планів у зв'язку з новою інформацією про себе, соціально-економічну ситуацію, вимоги професії тощо.

Зазначене актуалізує важливість розробки та впровадження ефективних стратегій допомоги учню у професійному самовизначенні. Поняття стратегія ми розглядаємо, як певний прийом, напрям діяльності, який має мету, зміст і передбачуваний результат. Відповідно, поняття стратегії в контексті теми нашого дослідження є складовою профорієнтаційної технології, яка постає як сукупність способів, прийомів, принципів і методів профорієнтації,

обумовлених її метою і завданнями, послідовністю їх реалізації, наявністю відповідного інструментарію [6]. Невід'ємною частиною профорієнтаційної технології є діагностичні процедури, що містять критерії, показники й інструментарій вимірювання результатів діяльності. В профорієнтаційній технології принципово важливою стороною є позиція дитини, її ставлення, активність стосовно власного професійного самовизначення. Саме тому, інтереси учня, його можливості, здібності та потенціал, визнання його автономії, повага до його індивідуальності мають перебувати у центрі профорієнтаційного процесу. За таких умов профорієнтаційна взаємодія з учнем полягає в зміщенні акцентів з орієнтування на самоорієнтування, з розвитку на саморозвиток, з визначення на самовизначення.

Отже, профорієнтаційна технологія має базуватися на методичному арсеналі особистісно орієнтованого підходу, якій складають форми, методи і прийоми, що відповідають таким вимогам як діалогічність, діяльнісно творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку, представлення дитині необхідного простору свободи, для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і засобів навчання і поведінки [2]. На думку І. Беха, виховні методи технології мають ґрунтуватися не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення та покарання), а на рефлексивно-вольових механізмах особистості [1, с. 169].

Однак, при цьому профорієнтаційна технологія є локальною виховною технологією, тобто вона має гармонійно доповнювати логіку побудови освітнього процесу у ЗЗСО і гармонійно взаємодіяти з іншими навчально-виховними технологіями [4].

Таким чином профорієнтаційна технологія має спиратися на принципи: принцип гуманізації, принцип неперервності, принцип інтеграції, принцип системності, наступності і послідовності, принцип урізноманітнення форм і методів профорієнтаційної діяльності, принцип емоційної насиченості процесу професійного самовизначення, діяльнісний характер профорієнтації.

За таких підходів процес профільного і професійного самовизначення відбувається завдяки процесу самопізнання – від уявлення про вимоги майбутньої професії до усвідомлення себе як суб'єкта професійного самовизначення; самоствавлення – від позитивного ставлення до майбутньої професії до емоційно-ціннісного ставлення до себе, як суб'єкта професійного самовизначення; саморегуляції – від активності учня в профорієнтаційній діяльності до внутрішньої роботи над собою, формулювання здатності до досягнення самовимог. Поєднує ці ланки самодіяльність учня спрямована на зрівноваження соціально-професійних стандартів професії (вимог) з

суб'єктивними чинниками особистості учня шляхом самопізнання, позитивного самоствавлення, прагнення до самоудосконалення.

Таким чином важливим є створення такої стратегії яка б шляхом взаємодії внутрішнього (прагнення учня до самоудосконалення з урахуванням вимог майбутньої професії) і зовнішнього виховного впливу (система засобів профорієнтації) створювала умови для детермінації внутрішніх процесів особистості спрямованих на формування готовності до вибору професії в контексті професійного зростання на основі особистісно орієнтованої парадигми.

Стратегія узгодження складових професійного самовизначення учня передбачає включення учня в пізнавальну (збір загальної інформації), ціннісно-орієнтаційну (самостійне знайомство зі світом професій), перетворюючу (професійна проба) і комунікативну (умова для інших діяльностей) самодіяльність.

Одним із прикладів стратегії, може бути таке завдання для старшокласника: скласти перелік бажаних професій, скласти список очікуваних змін в результаті професійної діяльності за бажаною професією (статус, високій заробіток тощо), скласти перелік власних вимог до трудової діяльності в рамках бажаної професії (графік роботи, можливість подорожувати, можливість побудувати кар'єру тощо). Наступний крок: якомога більше дізнатися про бажані професії (поспілкуватися з носіями професій, знайти інформацію в Інтернеті тощо). Визначити, чи може бажана професія відповідати власним вимогам і очікуванням від професійної діяльності, чи потрібно щось уточнити, змінити, переглянути тощо.

Перевагами даної стратегії є те, що вона дає змогу в короткий час визначити ціннісний аспект професійного самовизначення учня, є достатньо інформативною та не потребує великих затрат часу та зусиль. Дану стратегію краще всього використовувати під час професійного консультування, яке є найбільш індивідуалізованою формою допомоги учню у процесі його професійного становлення. Основним завданням професійної консультації є самопізнання та самооцінка власних особливостей і можливостей учнем, з метою розкриття тих психологічних і психофізичних характеристик, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Крім цього, профконсультування відіграє важливу роль у виявленні та розвитку інтересу до певної професії, до трудової діяльності в цілому [6]. Сучасна профконсультація розглядає особистість як суб'єкта професійного самовизначення, що дає можливість особистості обрати найбільш оптимальну для себе професійну сферу для розкриття її потенціалу. Тобто головним завданням профконсультування є питання стимулювання особистості в самопізнанні і

саморозвитку в руслі майбутньої професійної діяльності, а також профорієнтаційний супровід професійної діяльності впродовж всього життя людини. Застосування стимулюючої профконсультації, дозволяє старшокласнику сформувати внутрішню готовність до усвідомленої самостійної побудови та реалізації нової професійної перспективи і включає в себе збагачення уявлень особистості про свої професійні можливості, зміцненні її впевненості у власних силах, мотивуванні професійного самовдосконалення. У свої діяльності профконсультант має зосереджуватися на виявленні сильних сторін особистості та її спрямування на розвиток необхідних якостей. Це дає можливість учню усвідомити себе, адекватно використати свої можливості в діяльності та реалізувати себе, продуктивно та творчо будувати своє життя.

Використання зазначеної вище та інших подібних стратегій дозволить профконсультанту швидко виявити проблемні ділянки у професійному самовизначенні учня; встановити зв'язок професійних очікувань, ціннісних орієнтацій і життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією; побачити динаміку змін у професійній перспективі тощо. Результатом застосування стратегій професійного самовизначення мають бути конкретні самостійні усвідомлені рішення особистості щодо власних векторів професійного становлення. На нашу думку, виходячи з того, що батьки старшокласників також виступають в ролі суб'єктів професійного самовизначення і суттєво впливають на професійний вибір своєї дитини, бажано залучати їх до проведення профорієнтаційних стратегій. Зазначене дозволить батькам проаналізувати особливості власного професійного становлення, краще усвідомити власні мотиви, установки тощо (які безпосередньо впливають на ставлення батьків до професійного самовизначення їх дітей). Окрім цього, така взаємодія буде сприяти відкритості, довірі, партнерству сім'ї і школи у вирішенні важливих виховних завдань.

Висновки

Професійне і профільне самовизначення сучасних старшокласників і старших підлітків відбувається в умовах серйозних суспільних трансформацій і значних видозмін умов, засобів і змісту професій. В такій ситуації, найбільш оптимальним варіантом, на нашу думку, буде організація такої професійної орієнтації, яка б дозволила змістити акценти з орієнтування учня на його самоорієнтування. Зазначене передбачає озброєння учня набором доступних ефективних стратегій у професійному самовизначенні, які мають вигляд покрокових напрямків самодіяльності учня, спрямованої на самопізнання, самоусвідомлення і ефективну самодіяльність. Особливість запропонованих стратегій полягає в мінімальності затрати часу і енергії на їх проведення і одночасній інформативності і результативності, що є суттєвим в умовах переизвантаженості учнів навчальними програмами. Окрім цього, до

проведення профорієнтаційних стратегій можна долучати батьків учнів, що дозволить переформатувати процес взаємодії батьків і школи з часткових взаємовпливів (які іноді мають характер директивних) на зовсім інший рівень: відкритості, партнерства, взаємодопомоги.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн / І. Д. Бех. – Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону: Булат, 2000. – 351 с.
3. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації: монографія / О. В. Вітковська. – К. : Наук. світ, 2001. – 91 с.
4. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д. О. Закатнов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160.
5. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : навч. посіб. / О.М. Коропецька. – Івано-Франківськ, 2005. – 236 с.
6. Професійна орієнтація : підручник [для студентів] / Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В., Литвинова Н. І., Марченко І. Б., Мерзлякова О.Л., Синявський В. В., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М.; [за ред. О.М. Ігнатович]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.
7. Психология личности: Словарь – справочник / [под ред. Горностая П. П., Титаренко Т. М.]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Радул В. Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості / Валерій Радул // Рідна школа. – 2011. – № 3. – С. 15-20.
9. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск : Свердловский ГПИ, 1986. – 142 с.
10. Технологія професійної орієнтації в умовах ринку праці : монографія / [Н. А. Побірченко, Н. І. Литвинова, В. В. Синявський, та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 256 с.

Остання зміна цієї сторінки: 13:56, 27 квітня 2020.